

Amiről a kéziratok beszélnek
*Keresztury Dezső fondja az Országos Széchényi Könyvtár
Kézirattárában**

Az emberé az írás: foszlékony szájhagyománynál
jobban őrzi a szót, véssék bár agyagba, sírkövekre,
fessék falakra, pergamenre; elássa talán
az idő, de újra szól, ha titkát meglelik.

(Keresztury Dezső)

A kézirattár szerte a világon minden nagy könyvtár legértékesebb része: a szíve. Az írás az ember egyik legnagyobb találmánya: az elcsendült szó, elfoszló gondolat megrögzítése, a csalfa emlékezet kézzel fogható bizonyítéka. A kéziratokat mindig is igen nagy becsben tartották: gyűjtötték, elraktározták, vizsgálták, idővel a tudománynak is nemcsak szolgálja, de tárgya is lett. A könyvtár valaha csakis kéziratok gyűjteményét jelentette. Hajdani híres könyvtárak nagy része esett áldozatul a történelem vagy a természeti csapások okozta pusztulásnak, de ami kincseiből mégis megmaradt, annál becsesebb lett.

Gutenberg találmánya hozott forradalmi változást az írás történetében. A könyvnyomtatás elterjedése óta a kézirattárak már csak a levéltárak, könyvtárak részei lettek. De rangjukat továbbra is megőrizték: dokumentum értékük, fontosságuk a mai napig megmaradt, a kézirat tudomány föllendülése még újabb teret nyitott annak az érdeklődésnek, amely feljűk fordul.

Az egyes tárgykörök, főként személyek körül létrejött gyűjtemények a fondok.

Minden fondnak megvan a története, de arról legtöbbször csak néhány soros, rövid feljegyzés formájában tájékozódhatunk a fond fejlécén: mikor, honnan, esetleg milyen körülmények között került a fond anyaga a kéziratárba. Pedig a fondok története – ha föltárható – akár külön tanulmány-sorozat anyaga lehetne.

Ezt fölismerve kívántam megörökíteni az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában lévő 177. fond történetét.

A fondok feldolgozása több tényezőtől függ. Kerülhet a kéziratárba előrendezett anyag, de „ömlesztett” is; az utóbbi esetben – ötletszerűen ösz-

* A Magyar Könyvszemle 1993/1. számában megjelent *Keresztury Dezső fondja az Országos Széchényi Könyvtárban* című dolgozat átdolgozott, kiegészített változata.

szeszedett, a szállításnál vagy később összekeveredett papirosok halmazánál – komoly és időigényes, sőt a tárgykörben való jártasságot kívánó erőfeszítésre van szükség az elrendezéshez. Lehet a fond tartalma szerteágazó, bonyolult összefüggésekre utaló, mennyisége igen nagy – vagy viszonylag kevés és könnyen áttekinthető.

A legtöbb fond „hagyaték” jellegű, vagyis lezártnak tekinthető, de még akkor is megtörténhetik, hogy utóbb kiegészítő, esetleg sok mindent módosító anyag kerülhet hozzá. Az utólag előkerült kéziratos vagy dokumentációs anyag nem kell, hogy felborítson valami eszményi rendet, „folytatásként”, „pótlásként” kezelhető, és mindenképpen gazdagodást jelent: újabb adalékok fölbukkanása minden szakmabélit érdeklődéssel tölt el.

A jelen esetben, Keresztury Dezső fondjának esetében a legfontosabb és legkiemelkedőbb tény az, hogy *élő* fondról van szó: élő és alkotó személy fondjáról, amely átadása óta szinte évente rendszeresen gyarapodik, és amely átadása mikéntjében bizonyos szempontból teljesen egyedülálló.

A Keresztury-fond létesítésének körülményei

Keresztury Dezső feleségének, Seiber Máriának 1975-ben bekövetkezett halála és saját nyugdíjba vonulása után döntött úgy, hogy kéziratait, okmányait, gazdag levelezését átadja az Országos Széchényi Könyvtárnak. A megvalósítás írásbeli rögzítésére 1976-ban került sor. Az átadás – adományozás – addig példa nélküli módon történt: az adományozó e cselekedetével egyúttal a Nemzeti Könyvtár mecénásai sorába került. Hagyományozásáról szóló írásos feljegyzését szó szerint közlöm:

Az Országos Széchényi Könyvtár Főigazgatójának, Budapest

Az Országos Széchényi Könyvtár nekem igen nehéz időkben kedves munkahelyet, baráti légkört és megbecsülést biztosított. Ezért is érett meg bennem a szándék, hogy kézirataimnak és levelezésemnek gyűjteményét a Könyvtár Kézirattárába helyezem el. De szeretnék hozzájárulni ahhoz is, hogy megújuló Nemzeti Könyvtárunkban – ahol egykor a könyvtártudomány, az irodalomtörténeti és művelődéstörténeti kutatások egyik fontos műhelye működött – a könyvtárosok munkakörükön kívüli tudományos munkássága fokozott megbecsülésben részesüljön.

A gyűjteményt alapítványszerűen kívántam volna e cél szolgálatában a könyvtárnak adományozni. Kezdeményezésemre azonban azt a tájékoztatást kaptam, hogy alapítvány létesítésére a hatályos jogszabályok nem adnak módot. Ezért hozzájárultam, hogy a Könyvtár a gyűjteményt a szakértői

által, a jelenlegi hazai árszintnek megfelelően megállapított és a Főigazgató által jóváhagyott áron megvásárolja. Az adásvétel megtörténte után a vételárat, 275.000 (kettőszázhetvenötezer) forintot mintegy „alapítványi” tőkeként kívánom lekötni az Országos Széchényi Könyvtár javára, az alábbi célra és feltételekkel. Felajánlásom életem fogytáig közérdekű célra való kötelezettségvállalásnak, hagyatékom szempontjából pedig közérdekű meghagyásnak tekintendő.

1) Az OSZK – főhatóság jóváhagyásával – kötelezi magát, hogy a Keresztury Dezső által tartósan lekötött bankbetétet kezeli, a vele kapcsolatban esetleg felmerülő adminisztrációs teendőket elvégzi, a mindenkori törvényes kamatot 1977-ben először, azt követően évente – egyéb jutalmazásaiktól elkülönítve – két munkatársának a 2. és 3. pontokban foglaltak szerint való jutalmazására fordítja.

2) Az évente közzétett pályázatok eredményét bizottság bírálja el. Ennek elnöke a főigazgató, tagjai a főigazgatóhelyettesek, a tudományos titkár és a kéziratár osztályvezetője. A bizottság ítéli oda a jutalmakat; ha szükséges, a munkák szakmai megítélésére szakértőket is meghívhat.

3) Jutalmazandó a könyvtár állandó munkatársai által, munkaköri feladataikon kívül elért két legjelentősebb tudományos teljesítmény, eredmény. Első renden egyéni, kivételesen társas munka is jutalmazható; indokolt esetben egy-egy készülőben lévő dolgozat is befejezéshez segíthető. Érdemes teljesítmény híján a jutalmazás elmarad; más jutalmazásra a kamatok nem fordíthatók. Az oda nem ítélt jutalmak összege, ugyanúgy mint a gyűjteményt még kiegészítő újabb iratok vételára az alaptőkéhez csatolandó.

Budapest, 1976. november 11.

(dr. Keresztury Dezső)

Fontos tudni, hogy még aktívan alkotó személy effajta adományozására – amikor nem egy-egy művet, hanem egész „életművet” adott át valaki könyvtárnak, kutatási intézménynek – alig volt korábban példa. Amikor Louis Aragon 1977-ben (!) hasonló módon – de alapítvány létesítése nélkül – a párizsi Országos Tudományos Kutatási Központnak (CNRS) adta a maga és elhunyt felesége: Elsa Triolet életmű-gyűjteményét – tehát egy évvel Keresztury Dezső elhatározása után –, az erről nyilatkozó riportalany, a kéziratokat öröklő kutatóintézet (ITEM) tudós igazgatója csupán Victor Hugo végrendeletére tudott hivatkozni előzményként, aki 1881-ben azzal a kikötéssel adta át kézirateit a párizsi Bibliothèque Nationale-nak, hogy minden meglévő és holta után előkerülő kézírata erre az intézményre szálljon, amely „egy napon az Egyesült Európa Nemzeti Könyvtára lesz”.

Akkor – 1977-ben – jogi és adminisztratív okokból még nem vált ismertté egy – csak néhány évvel korábban kezdeményezett – másik hasonló esemény: a Nobel-díjas Miguel Ansel Asturias 1971-ben (halála előtt három évvel) ugyancsak a párizsi Bibliothèque Nationale-ra testálta kéziratait, azzal a kikötéssel, hogy a CNRS tartozik gondoskodni tudományos kezelésükről.

E felsorolt előzmények után csak 1989-ben került sor – tudomásom szerint – újabb hasonló eseményre: „Dürrenmatt ösztönző példája”-ra, aki egy hónappal váratlan halála előtt írta alá hagyatéki ajándékozási szerződését a Svájci Irodalmi Archívum számára. Példája valóban ösztönzőnek bizonyult: 1992 januárjában három újabb, élő és alkotó szerző adta át kéziratait ugyan csak a Svájci Irodalmi Archívumnak.

A Keresztury-alapítványról

Keresztury Dezső kézirattári fondjának egyedülálló volta éppen abban a kikötésben áll, hogy írásai és levelestára átadása mellett egyúttal nagyvonalú alapítványt is létesített a Széchényi Könyvtár munkatársai számára. Erre még soha nem volt példa más könyvtárak vagy archívumok gyakorlatában. Így vált a fond adományozásnál többé: miközben a Kézirattár anyagát gyarapítja, egyúttal a könyvtárosok tudományos munkásságát is támogatja.

Éppen, mivel hasonló jelenségre – mint jeleztem – még nem volt példa, ezért még 1977-ben is (amikor már jutalmazásra kerülhetett volna sor) először a Keresztury-pályázatnak, illetve Keresztury-jutalomnak jogi szentesítését kellett elrendezni. Ennek megtörténte után 1978. április 26-án tette közzé a könyvtár igazgatója az első pályázati felhívást, ami azóta minden évben újra napirendre kerül.

Idetartozik, tehát megemlítem, hogy Keresztury Dezsőnek régi kívánsága volt egy *Arany-bibliográfia* elkészíttetése. 1979 decemberében kérte ezt először írásban, hogy a pályázaton belül tegye ezt a könyvtár lehetővé. Jóború Magda – az akkori főigazgató – 1980-ban azt válaszolta: „...egyelőre senki sincs könyvtárunkban, aki megfelelő tudással rendelkezne egy ilyen bibliográfia elkészítéséhez...”

A tárgy 1985-ben megint szóba került, de megvalósításra még akkor sem.

A bevett szokás szerint a pályázatra általában *jeligés* munkák érkeznek. De elbíráltak a pályázaton belül már kiadott (megjelent) könyvet vagy doktori értekezést – természetesen publikálatlan dolgozatokat is. Az utóbbi fajtából szerencsés esetben belső publikáció válhat: megjelenhetik az OSzK-Év-könyv hasábjain.

A beérkezett és jutalmazott pályaművek száma – az eredeti elgondolástól némileg eltérően – változó. A szám eddig kettő és kilenc között ingadozott. A bizottság tehát adott esetben több jutalmat is adhat ki, nemcsak kettőt.

A Keresztury-díjak mindenestre többletmunkáért végzett megérdemelt elismerést jelentenek, az alapítvány pedig évente megújuló friss buzdítás alkotó munka végzésére.

Keresztury Dezső kéziratári, illetve Széchényi könyvtári munkásságáról

Keresztury Dezső 1950-től dolgozott a Széchényi Könyvtárban, miután előbb a Magyar Tudományos Akadémia főkönyvtárnoka volt.

A Széchényi Könyvtárban előbb a Kéziratár, majd a Színháztörténeti Osztály, végül a Történeti Különgyűjtemények főosztályának volt a vezetője.

Itt most különösen a Kéziratárban végzett munkássága érdemel kiemelt figyelmet. Személyéhez fűződik több jelentős hagyaték megszerzése: Szabó Dezsőé, a Babits-hagyatéké, két részletben, a hanganyaggal együtt, s néhány kisebb jelentőségű, de érdekes egyéb gyarapítás is. Gyors helyzetfelismeréssel szinte a biztos pusztulástól mentett meg értékes *modern* kéziratokat. Jelentős munkát végzett irodalmi kiállítások megrendezésével is. Bizonyos mértékig ehhez a tevékenységéhez kapcsolódik például *A magyar irodalom képekonyve* című kiadványának elkészítése: az összegyűjtött képanyagot könyv alakban tette maradandó közkinccsé.

A könyvtárak államosításakor veszélybe kerültek jeles vidéki – korábban egyházi tulajdonban lévő – könyvtárak: műemlék-könyvtárak. Ezeknek a megmentése is az ő érdeme volt: a Nemzeti Könyvtár fiókkönyvtáraiként működhettek tovább. De pedagógusi hivatását sem tagadta meg – hiszen korábban az Eötvös Collegium tanára, majd igazgatója is volt –, és szeminárium jellegű foglalkozásokat tartott a könyvtár fiatal munkatársai számára, ahol beszámolhattak készülő tudományos terveikről, munkáikról. A Kéziratár mindennapi munkájából is kivette részét: ő kezdeményezte a fondok kialakítását, fondfeldolgozó tevékenységéről pedig keze vonásai tanúskodnak egy-egy palliumon vagy kézírásos katalóguscédulán.

A Keresztury-fond szerkezete, tartalma

Ismételten hangsúlyozni szeretném, amit Keresztury Dezső szóbeli közléséből tudok: amikor ő az Országos Széchényi Könyvtárba került, a Kéziratárban még alig volt modern szerzői anyag, de fondszerűen kezelt személyi hagyaték sem.

Az első személyi hagyaték, amely a hagyatékok fondszerű kezelésének modern gyakorlatát az Országos Széchényi Könyvtárban megnyitotta, az 1952-ben – e feltétellel átadott – Babits-hagyaték volt.

Egyébként – bár rendszeres gyarapodás addig is volt a Kézirattárban – Windisch Éva 1974-ben írt munkája: „Fondok az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában” megfogalmazza, hogy maga a FOND fogalma is – 1974-ben! – még csak néhány éve fordult elő a kéziratári szókincsben. (Az újításoknak mindig meg kell alkotniuk saját új terminus technicusait is.) Ezért e dolgozatában szükségesnek tartotta az elnevezés levéltári értelmezését szó szerint idézni, majd kéziratári vonatkozásban maga megfogalmazni. Egyúttal leszögezte a fondokban használatos szerkezeti sorrend elveit.

A fondok száma ezután gyorsan szaporodott. Mikor Keresztury Dezső adományozására került sor, az ő fondja már a 177. számot kapta. Egyébként ilyen nagy terjedelmű fond nemigen akad Kézirattárunkban. Már előrendezésén is többen dolgoztak, egymástól függetlenül. A beérkezett anyag így meglehetősen összekeveredett, a feldolgozók váltogatták egymást. Sok gondot okozott a levelezésben a sok olvashatatlan aláírás: a feldolgozó – vagy feldolgozók – számára ismeretlen levélírók azonosítása.

Amikor 1982-ben átvettem a fondot, nagyjából készült már valamilyen rendezés. De részben az említett okok miatt – olvashatatlanság –, másrészt, mert folyamatosan érkezett új anyag, amelynek a Múzeum körüli épületben sem megfelelő tárolására, sem rendezésére nem jutott elegendő hely, az iratcsomók könnyen összekeveredtek, a feldolgozó időhiány miatt sok mindent még figyelembe se tudott venni, ezért lényegében újra kellett kezdenem: kiegészítenem, korrigálnom a munkát.

Saját dolgomat nagyon megkönnyítette az a körülmény, hogy a fond-alapítóval állandó személyes kapcsolatot tudtam tartani, már korábban is dolgoztam mellette, valamennyire ismertem állandó körét, meglehetősen alaposan a munkásságát, amit pedig nem tudtam, azt megkérdezhettem. Az *élő* fondok feldolgozásának ez a legtermékenyebb oldala.

Szerkezeti felépítésében a 177. fond a már említett, 1977-ben megállapított általános szabályokat követi.

De éppen, mivel *élő* fondról van szó: napjainkban is cselekvő, aktív társadalmi és tudományos életet élő szerző fondjáról: a gyarapodás elkerülhetetlenül újrakezdéseket jelent a szerkezeti sorrendben. Így például a levelezés-anyagban: ugyanannak a személynek későbbi időpontban érkezett leveleinél, de előfordul magának a szerzőnek korábbi életszakaszához tartozó, ám később beérkezett (előkerült!) fogalmazványainak esetében is.

A gyarapodást: az „új folyamatokat” a fond-jegyzék mindig pontosan feltünteti, a levelezésnél a jegyzékkel párhuzamosan készülő levelestári cédula-katalógus könnyíti meg az eligazodást.

A feldolgozásnál megfigyelhető magának a feldolgozónak a fond anyagához való viszonyulása is. Míg kezdetben – elődei példáját és a szokásos gyakorlatot követve – inkább csak gépiesen regisztrálta az anyagot, később egyre inkább törekedett a kéziratok pontos adatainak (keletkezéstörténeti sorrendjének) föltárására és – ha röviden is – a fondjegyzékben való feltüntetésére. Evvel közeledik az általános európai szabványhoz is. E téren ez a fondjegyzék bizonyára eltér a korábban feldolgozott más fondok jegyzékeitől.

A Windisch Éva által megfogalmazott szokásos sorrend hagyománya szerint a 177. fond is *a szerző személyére* vonatkozó iratok, dokumentumok számbavételével kezdődik. E fejezetnél két jellemző vonás figyelhető meg:

1. Mivel a fond időszakonként (általában évente) gyarapodott, többször is került a Kézirattárba e témakörbe tartozó régebbi, de később előkerült anyag.
2. A legerőteljesebben – vagy legfeltűnőbbben – ez a dokumentum-rész tárja a tanulmányozó elé – Keresztury Dezső életpályáját nyomon követve – a kor, a 20. század magyar társadalom-, illetve kultúrtörténetét.

Keresztury Dezső személyes irataiból, valamint a fondban elhelyezett írásos emlékeiből széles spektrumú képet nyerhetünk a magyar vidéki köznevelési családok műveltségéről, szokásairól, de az egész 20. századi magyar értelmiség viszonyairól, tevékenységéről is.

A szerencsésen megmaradt iratanyagot tanulmányozva nyomon követhetjük a fond-alapító pályafutását, rendkívül széleskörű érdeklődését és munkásságát. Megőrzött egyetemi leckekönyve, bécsi diákkorából származó írásos feljegyzései, berlini lektori éve, az Eötvös Collegiumban való tanári, majd igazgatói működése, kultuszminiszteri éve, utána az Akadémián, aztán az Országos Széchényi Könyvtárban végzett munkája éppúgy kiolvasható a fondból, mint gazdag irodalmi, irodalomtörténeti, kultúrszervezői és egyéb tevékenysége. A meghívók, felkérések, köszönetnyilvánítások, szerződések, beszámolók több évtized, majdnem egész századunk történelmének, kultúrájának színes, értékes illusztrációi. De föltáru a fondból a szépíró: a költő és műfordító tevékenysége is. Szerzői kéziratok eddig még kellőképpen ki nem aknázott kincsei a fondnak. Fejlődéstörténetet is lehetne rajzolni ezekből: hiszen töredékesen ugyan, de maradt valami Keresztury Dezső diákkori „zsengei”-ből is, olyan darabok, amelyeket eddig még senki nem tanulmányozott. A modern kéziratkutató érdeklődéssel foglalkozik a szer-

zői „füzetek”-kel: olyan noteszek, füzetek érdeklik, amelyekbe – sokszor sok egyéb, néha egészen mellékes feljegyzés mellett – későbbi fontos művek első vázlatai, töredékei kerültek. Keresztury Dezső fondjában is található ilyen „vegyes témájú” füzetek. Egyébként – módszerét változtatva – ő is, mint a legtöbb szerző, válogatás nélkül írt, jegyzetelt a legkülönbébb papírlapokra, akár neki címzett, éppen kéznél lévő levélboríték hátoldalára is. Ez utóbbi sokszor igen fontos időpont-meghatározó tényezővé válhat egy-egy munka keletkezési idejének megállapításakor.

Az 1989-ben megjelent *Határok, frontok* című verseskötet egyik darabja például a *Látomás*, amelynek első változatát egy 1984 februárjából való levélboríték verzóján találtam meg:

A kert legfelső végiben,
 hová ősz térdem nem bocsát,
 látom, feltűnik, megpihen,
 s lengeti gyümölcskosarát,
 szólok: meg ne botolj, szívem!
 Int: tenyerén hord a világ:
 jön a gyepfélcson lefelé...

– aztán átírt, áthúzott sorok.

Abban az évben adta ki *A kedves után* című verseskötetét, – amelyből ez a vers kimaradt. De a megőrzött levélboríték tanúsítja a keletkezés első fázisának idejét, alakját. A végső változat több helyen megváltozott. Ez a befejezetlen kézirat nem a fondból való. De ott található az *Igazat szólj!* című vers kézírata, amely ugyancsak a *Határok, frontok* kötetbe való, és szintén levélborítékon született meg. De ez később: ugyanabban az évben, amikor a verseskötet megjelent. A levélnek ugyanis Diana Bartcher kezébe kellett volna kerülnie, Cambridge-ben, ahonnan azonban 1988. május 4-én visszaírányították a feladónak. Így hangzik:

Ha mást súgna is az érdek,
 csak igazat szólj.
 hallgass, ha bölcsebbnek véled,
 csak igazat szólj.
 Ha szívedben indulat éled
 csak igazat szólj
 ember vagy, bánd meg vétked
 (de) csak igazat szólj!

Ez majdnem változatlan formában került be az említett kötetbe, s nem is feküdt több évig a szerző fiókjában, mint az előző példa.

A fond főszereplője természetesen maga a fond-alapító. De szép forrásanyagot kínál rokonságának nemcsak levelezése, hanem egyéb írásos hagyatéka is. Hiszen az is élete légköréhez tartozik.

Megint csak példaképpen emelem ki az *Ottava család* írásos emlékeit. Ottava Ignác szemész-orvos, egyetemi tanár volt. Felesége, Fodor Józsa lett a Keresztury gyerekek keresztanyja. Ő is, testvére, Fodor Riza is tanítónők voltak. Hagyatékukból kor- és kultúrtörténeti érdekesség az Ottava Ignác nemesítése alkalmából küldött gratulációk gondosan eltett gyűjteménye – köztük fontos személyektől is –, de ugyanilyen figyelemreméltó Ottava Ignácné levelezése, barátainak, rokonaiknak írt verses köszöntői, kalligrafikus, szép írással, rajzokkal díszített iskolai füzetek, úti jegyzetei, vagy Fodor Riza *Oroszi zsebnaptára* (1908-ból), amelybe 1923 és 1932 között vegyes tartalmú feljegyzéseit írta. Köztük szívesen lemásolt, vagy éppen maga költötte verseket. Ottava Ignácék egyetlen fia, Ottava Gábor az első világháborúban, 1917-ben halt hősi halált. A fondban tőle is található levél.

Némi figyelemmel összeállítható az iratokból és a levelezésből a Keresztury család történetének körvonala. Ugyanilyen dokumentum értékű Kereszturyné, Seiber Mária családi iratainak gyűjteménye, levelezése, és fontos forrásanyag testvérenek, Seiber Mátyásnak számos családi illetve zenei vonatkozású írása, vagy a szerepléseiről, működéséről szóló híradások. Utóbbira érdemes e helyen egy kicsit bővebben kitérni, mert ez a Kodály-tanítvány zeneszerző, aki Angliában kapta meg az őt megillető elismerést, itthon máig is meglehetősen ismeretlen. Seiber Mátyás 1905-ben született Budapesten és 1960-ban halt meg Dél-Afrikában, egy tragikus autóbaleset következtében. Zenei tehetsége már gyermekkorában megmutatkozott, az egész család erősen zenei beállítottságú volt. A Zeneművészeti Főiskolán cselló és zeneszerzés szakot tanult. 1927-ben méltánytalanul megtagadták tőle egy nevezetes és anyagilag jól támogatott pályázat díját, pedig Kodály Zoltán is, Bartók Béla is őt emelte ki, mint a díjra legérdemesebbet. Tulajdonképpen ez az igazságtalanság döntötte el későbbi sorsát, indította útnak a későbbi siker felé. Először Németországba ment, ott tanulmányozta a jazzt, és komoly tanulmányt írt róla, akkor, amikor még alig vették azt komolyan. Tanulmánya Lipcsében jelent meg. Utána elszegődött egy luxuszösz zenekarába csellistának. A folytatás: Frankfurt am Main zeneművészeti főiskolája már tanulmánya nyomán fölfigyelt rá, s mikor „jazz”-tanszéket állított fel, őt hívta meg oda tanárnak. Tanári kinevezését szikratávíron kapta meg a

luxushajón, a nyílt tengeren. Az ajánlatot elfogadta. Mestere, Kodály Zoltán gratulált neki ehhez elsőként.

Az első hivatalos „jazz”-tanszéket a konzervatív körök tiltakozása ellenére hozták létre Frankfurtban. 1933-ig működött, akkor betiltották. Seiber Mátyás 1935-ben Londonba költözött. Ott bontakozott ki igazi karrierje. Zenepedagógus, zeneszerző, zenetudós volt, mindegyik minőségében kiemelkedő. Megalapította a népszerű The Dorian Singers kórust. Angliában ő tette híressé Bartók és Kodály műveit, de az újabb magyar szerzőket is népszerűsítette a BBC-ben. Alkotóművészete igazán a háború utáni években bontakozott ki. Fő művei a *Faust*, a *Nocturno kürtre és vonós zenekarra*, de a csúcspont az *Ulysses-kantáta*, amelyet Joyce regényének utolsó előtti fejezetére komponált. A sajtó úgy emlékezett meg akkor róla, hogy egy csapásra a modern zene egyik vezető alakja lett. Egykori mesterei példáját követve ő is végzett népzenei kutatásokat. Egy ilyen expedíció során ment el végzetes útjára Dél-Afrikába.

A Keresztury-fondban meglehetősen gazdag anyagot találunk róla, illetve tőle is. Számos levelet Keresztury Dezsőhöz, Keresztury Dezsőnéhez, testvéréhez, szüleihez. De vannak itt hozzá írt levelek, családtagoktól, barátoktól, muzikusoktól. Őriz a fond több Seiber-kéziratot: egy korai jegyzőkönyvét Frankfurt am Mainból, autográf kottalejegyzéseket, angol és magyar nyelvű előadás-szövegeket, újságkivágatokat szerepléseiről, műsorokat, néhány fényképet is. Amint Kodály *Visszapillantás* című munkájában szép sorokat szentelt neki, Keresztury Dezső „Egy korán eltört zeneművészre” (*In memoriam Mátyás Seiber*) című versében állított neki emléket az *Égő türelem* című verseskötetében.

A személyes vonatkozású iratok után, amelyeket eddig – néhány látszólagos kitérővel – körvonalaztam, röviden azt kívánom fölillantani, ami a fondképző *közéleti, egyesületi stb.* tevékenységére világít rá az iratokból.

A legfontosabbakat már érintettem. De érdemes visszatérni Keresztury Dezső fiatalkorának arra a szakaszára, amikor Berlinben magyar lektor volt az egyetemen, mert e tevékenységének sok későbbi folytatása lett. Egyrészt a német nyelvterület kultúrájában való jártassága hozta magával, hogy oszlopos tagja lett például a Grillparzer-Forumnak, a Lenau-Gesellschaftnak, állandó kapcsolatot tartott a hamburgi Katolische Akademie működésével. Részben cikkek, tanulmányok, részben levelezése mutatnak meg sokat életének erről az oldaláról. Mindkét irányú – németről magyarra és megfordítva – műfordítói tevékenysége (amiről később lesz még szó) szintén ebből a korszakból eredeztethető.

Legkiemelkedőbb közéleti tevékenységével, minisztersége idejével kapcsolatban szükségesnek tartom, hogy némi magyarázatot – vagy eligazítást – fűzzek Keresztury Dezső miniszteri iratainak természetére vonatkozóan.

A fond viszonylag meglehetősen terjedelmes levél-anyagot őriz a miniszteri levelezésből. De erről tudni kell, hogy jóformán csak a *személyi* levelezés van benne. Ugyanis lemondása után Keresztury Dezső mindent érintetlenül hagyott az irodájában, amint íróasztalfiókját sem zárta soha kulcsra. De újra belépve munkahelyére, tapasztalnia kellett, hogy mások viszont alaposan felforgattak ott mindent. Erre azt, ami személyes természetű irat volt, amennyire tudta, összecsomagolta és magával vitte. Addig kétféle irattár volt: hivatalos és személyre szóló. Eljárása ezért kifogásolhatatlan volt. Egy ládányi anyagot az elszállítottakból később egy nagy háztakarításkor – már Semmelweis utcai lakása idejében – tévedésből elvittek a padlásról – már nem tudni, mi volt benne, elveszett. De közben felesége gondosan összegyűjtött minden újságkivágatot, ami a kultuszminiszterre vagy a minisztériumi munkára vonatkozott. Ez a kivágat-gyűjtemény (amely kis híján selejtezésre került és csak a könyvtár Várba költözésekor került elő) később igen fontos forrásanyagnak bizonyult: többet lehetett megtudni belőle, mégpedig a tematikus sorrendben elvégzett elrendezés után, mint a maradék, hézagos személyi levelezésből. Egy kutató már igen nagy hasznát is vette kandidátusi értekezése megírásakor, amelynek éppen Keresztury Dezső miniszteri korszaka volt a témája.

Szólni kell a miniszteri iratok keltezéséről is. A legtöbb beérkezett iraton két keltezés volt: az érkezés (vagy feladás) és az elintézés (ad acta) dátuma. Némi fontolgatás után az utóbbit vettem figyelembe a rendezésnél. Egyébként pedig az éveken belül hónapokra bontottam az anyagot a könnyebb eligazodás kedvéért. Kiemelkedő személyek leveleire a levéltári utalókban utaltam.

Akadémiai könyvtári irat kevés került a fondba, csak néhány szigorúan személyes vonatkozású írás. (A többinek nyilván az Akadémia kéziratárában van a helye.)

Az OSzK-val kapcsolatban 31 darab található a fond-iratok között. Ennél természetesen sokkal több a Keresztury Dezsőre vonatkozó irattári anyag, de az – nyilván munkaerő-hiány miatt – az éves anyagokon belül, ömlesztve, rendezetlenül fekszik az intézmény irattárában, egyéb, másra és másokra vonatkozó irattömeg között. Ott egyelőre aligha lehet valamit megtalálni. Elénk bukkan viszont itt is, ott is Keresztury-levél mások fondjaiban: példaként a fondok közötti összefüggéseknek, vagy éppen a korszak fontos alakjai közötti baráti, esetleg hivatalos kapcsolatoknak.

A fond következő – és legfontosabb – témaköre a *saját művek* csoportja.

Ezen belül találunk *próza* és *verses műveket*, azaz azok kéziratának, a kéziratok előszövegeinek mindenféle változatát: kézzel írt (autográf) kéziratot, gépiratos fogalmazványt autográf javításokkal vagy anélkül, már ki nyomtatott, de utólag tovább javított kivágatokat. Van itt jegyzetfüzet, notesz, különálló lapok, apró cédulák, korrektúra-példány, sőt újságkivágat is, vagy – amire példát mutattam – levélboríték versőjára vagy szabadon maradt helyére írt följegyzés, rögtönzés. A kéziratok nagy – és kutatási szempontból tekintve legértékesebb – része: előszöveg. De sok kidolgozott, befejezett, kész mű kiadás előtti gépelete is került ide: az is munkapéldány. Az írás is többféle: ceruza, tinta, gépírás – sokszor ugyanazon a lapon váltakozva is előfordulnak, esetleg többféle színű tintaírás is egy lapon.

A „zsengék”-ről már szóltam.

A próza művek között mennyiségben az Arany Jánossal foglalkozó kéziratok vezetnek: Keresztury Dezső előtanulmányai legfőbb művéhez, a nagy Arany-monográfiához. (*Mindvégig*, Szépirodalmi, Bp., 1990.) Megtalálhatók itt az Arany János kritikai kiadás körüli munka dokumentumai is, hasonlóképpen a Batsányi-kritikai kiadáshoz tartozók, amelynek nagy része szintén Keresztury gondos filológiai munkájának eredménye. Feldolgozása menetét – a terveket, az anyaggyűjtését is – megtalálhatjuk a fondban.

Igen fontos a saját művek között a Babitscsal foglalkozó sok írás. A Babits-hagyaték kuratóriumának elnökeként igen harcos tevékenységet fejtett ki Babits rehabilitálása körül, akkor, amikor az még igencsak hálátlan cselekedet volt.

Ugyanígy kiemelkedő nemcsak tárgyában, hanem mennyiségével is Madáchcsal foglalkozó munkáinak kéziratmennyisége. Színháztörténeti szempontból is fontos ez, mert Keresztury Dezső dolgozta át mai színpadra a *Mózes*t és a *Csák végnapjait*. Ezekből – és ezekről – bőven meríthet egy leendő kutató.

A kéziratok között van német nyelvű is: német közönség, vagy németül olvasók számára szánt munkák kézírata. Keresztury Dezső évekig dolgozott tudósítóként és rovatvezetőként a *Pester Lloyd* és az *Ungarische Jahrbücher* számára. Az elsőbe főként színikritikákat, az utóbbiba rendszeres könyvismertetések mellett komoly tanulmányokat írt.

Feltűnő és jellemző sokoldalú érdeklődésére, hogy zenei, képzőművészeti tárgyú cikkek mellett balettről, filmről is írt. De kéziratai tanúsága szerint ugyanolyan elmélyülten foglalkozott a múlt neves – vagy éppenséggel elfelejtett – képviselőivel, mint a legújabb nemzedék alkotóival, kortársai, sőt tanítványai munkásságával is.

Úgynevezett *Vegyes tárgyú írásai* között több kuriózum akad: például írásos beszélgetés-töredéke Várkonyi Nándorral – Kodolányiról, Veres Péterről, saját műveiről. Ez a mindössze hat főlíónyi keltezetlen írás részben Keresztury Dezső, részben a még máig sem eléggé értékelt Várkonyi Nándor kézírását tartalmazza.

A *verskéziratok* természetesen külön csoportot alkotnak. A kéziratkutatás számára ezek kínálják a legtöbb fölfedeznivalót, hiszen nem kész versek lemásolt kéziratok vannak itt, hanem fogalmazványok, töredékek, vázlatok és variánsok: *előszövegek*, lehetőség szerint (főleg a fondfeldolgozás későbbi folyamán) már keletkezésük sorrendjében elrendezve, a cím nélküli töredékek jó része is azonosítva.

Jelentősek Keresztury Dezső verses és prózai *műfordításai* is, ezek között is akadnak igen figyelemreméltó variánsok, munkapéldányok. Természetesen elsősorban németből fordított: a középkortól kezdve a legmodernebb huszadik századi német költők műveit. Nemcsak szépen és híven, hanem filológiai átéltséggel fordította le Hölderlin egyik – több más költő által is lefordított – fontos versét: *Az élet fele* címűt. Bravúrosak Walther von der Vogelweide-fordításai, Goethe *Orfikus ősigéi*, Rilke *Nyolcadik duinói elégiája*, Nietzsche, Trakl, Morgenstern, Celan és mások néhány versének fordítása. A neves és ma is nagyon modern Hans Magnus Enzensbergertől is fordított. De meglepő, hogy olasz költőktől is; ő maga Chesterton *Lepanto* című versének lefordítását értékeli a legtöbbre.

Fordításai szétszórtnak, különféle antológiákban vagy néha folyóiratokban láttak csak napvilágot, volt, ami soha, sehol. Mikor a közelmúltban egy rádióbeszélgetéshez Goethe *A vándor éji dala* című versének változatai között a sajátját is bemutatta, a Kézirattár anyagából kellett kikeresni a vers törlésekkel ellátott „munkadarabját”, mert az például soha nem került kinyomtatásra. Egyébként fordítás-kéziratein is ugyanaz a műgond figyelhető meg, mint saját verseinél: változatok, javítások, újakezdések. Vétek, hogy műfordításai összegyűjtve soha nem jelentek meg, pedig, ha prózai, drámai fordításairól lemondva (pl. Grillparzer *Medeájára* gondolok) csak lírai fordításait szednénk össze, maga az szép, kerek kötetre való lenne.

Külön csoportot alkotnak a fondképző *műismertetései, recenziói*, amelyekre részben már utaltam.

A saját művek után következnek a Keresztury Dezsőről írt *cikkek, műismertetések, illetve kritikák, a vele folytatott beszélgetések, riportok*. Ezek között több is foglalkozik szülővárosával, Zalaegerszeggel, ahová mindig meleg szeretettel tér vissza. Saját művei között is meglehetősen sok a városra és a környező tájra vonatkozó írás, éppúgy, mint ahogy igen szeretett vidék

volt – és maradt is – számára a Balaton és vidéke. A kéziratokban ennek is megtaláljuk a nyomát. A Balaton környéki művészek is közel álltak – és állnak – hozzá. Versben is, prózában is többről megemlékezett közülük: kiállításmegnyitó beszédek, róluk szóló könyvek, katalógusok elő- illetve utószava bukkan föl a fond kéziratos fogalmazványai között. Róla magáról viszont neves kortársak írtak értőn és megbecsüléssel. Ezeknek az írásoknak többsége újságkivágat formában található a fondban.

A szabályzat logikus rendezési elvét követve ezután kerül sor a hatalmas *levelezés-anyagra*.

Az a körülmény, amiről már szó volt, hogy a fond évente gyarapodott, gyarapodik, leginkább – ezt is említettem – a levelezés rendezését érintette. Utaltam arra is, hogy a fondot tanulmányozónak leginkább itt kell figyelnie a „Folytatások”-ra, illetve használnia a folyamatosan kiegészített levelestári cédula-katalógust.

Magáról erről a levelestárról nyugodtan elmondhatjuk: valóságos kor- és kultúrtörténeti kincsesbánya. Talán csak az látszik anomáliának benne, hogy nem selejteztük ki jelentéktelen személyek (ismeretlen tisztelők) sokszor semmitmondó levezeit, üdvözlőlapjait. De a rendezés kezdetekor az az elv uralkodott: fontos személyre vonatkozó minden közlemény idővel muzeális értékű dokumentummá válik. Ez részben igaz is, amer nyiben figyelemreméltó jelenséget mutat: a fond-alapítót nemcsak barátai, munkatársai, kiemelkedő személyek és intézmények keresték meg levelükkel, hanem akárhány segélykérő is, a legkülönfélébb ügyekben.

A levelezés legértékesebb része természetesen a magyar és külföldi tudósok, szépírók, művészek, politikusok levélanyaga. Tartalmukból sok esetben – ha egyúttal baráti levélről volt szó – a címzett munkásságára vonatkozó értékes adalékokra is akadhatunk. Mint minden korban, most is szívesen osztja meg egy szerző készülő új munkájának terveit hozzáértő, megértő jóbaráttal, aki vagy érdemileg is hozzá tud szólni ahhoz, vagy egyszerűen csak reagál rá, alkata, felfogása szerint. Az ilyen levél mindenképpen értékes fogódzót nyújt a szerző valamelyik munkájának keletkezési idejét, sorrendjét, esetleges menetközben végzett változtatásait illetőleg. Egyáltalán nem elhanyagolható jelenség ez a modern filológiai (esetleg keletkezéstörténeti) kutatások korában sem, mint ahogy igen hasznosnak bizonyult az effajta támpont a múltban is. Tudjuk, hogy neves kortársak levelezésének kiadása régóta igen hasznos volt, de magában véve is érdekes olvasmány lehet. Keresztury Dezső levelezése sok ilyen lehetőséget tartogat leendő kutatók számára.

Egyes személyek leveleiből egész életpályák kiolvashatók. De fényt vet a levél bizonyos levélírók jellembeli tulajdonságaira is: a hűség vagy a hálátlanság képe sokszor írásban jelentkezik – pedig a levélíró észre sem vette.

A zaklatott század politikai arculata is kirajzolódik a levelekből. Található a fondban börtönből kicsempészett, hártavékonyaságú papírra ceruzával írt levél éppúgy, mint vidám útbeszámoló, családi eseményről szóló híradás, de panaszos vagy pamflet jellegű levél is.

A legnevezetesebb levélírók elsősorban a magyar szellemi élet kiemelkedő egyéniségei: Babits, Mihály, Kosztolányi Dezső, Kodály Zoltán, Szekfű Gyula, Horváth János, Pais Dezső – és sokan mások. Leveleik között vannak hivatalosak és baráti hangúak is. A felsoroltak többségétől sok levelet őriz a fond: velük meleg baráti szálak fűzték össze a címzettet. Némelyik levélnek érdekes vagy néha humoros háttere van, amit persze maga a levél nem árul el; Keresztury Dezső mesélte el például azt, mire vonatkozik Kodály egyik levelében ez: „Nagy örömet hirdetek nektek! Megérkezett Bli!” (A magyarázat nem tartozik feltétlenül ide, de nem anekdota, hanem tény rejlik mögötte.)

Érdekes megfigyelni, hogyan kezdődött egy-egy levelezés „hivatalos” hangnemben, majd hogyan alakult át a tónusa fokozatosan egyre közvetlenebbé, barátiabbá. Igen nagy kár, hogy nincsenek meg – vagy csak töredékesen és egyes személyek esetében – Keresztury Dezső levélváltszai. Sok mindent őriznek – mint szó volt róla – más fondok. Mások lappanganak, néhányat a szerencse őrzött meg: mint autográf levélfogalmazványt, vagy titkárnői rutinból indigóval készített levélmásolatot. Sokszor ezek is hasznosnak bizonyulnak. Annál nehezebb a keresés más kéziratárakba került, vagy magántulajdonban maradt levelekkel, amelyekhez nem könnyű, vagy nem is lehet hozzáférni, bármilyen érdekesnek ígérkeznék is a levélváltás.

A fontos, neves, közismert levelezőtársak mellett – akiknek leveleivel előbb-utóbb foglalkozik a kutatás – kiugróan érdekes és már mennyiségével is figyelmet kelt Szita József 489 levele, illetve levelezőlapja. Szita József neves női szabó volt, világotjárt autodidakta, érdekes alakja többek között a pesti Belvárosnak. Keresztury Dezsővel való barátsága 12–14 éves gyerekkorukra nyúlt vissza. A fiú tördemici volt, nagyszülei, Csepregiek (Keresztury a *Dunántúli hexameterekben* állított emléket nekik) viszont Nemesgulácson laktak, a szerző boldog gyermekkorának színhelyén. A kis Józsi, mikor nagyszüleinél volt, szívesen járt Kereszturyékhoz játszani. Egyszer éppen házivarrónő dolgozott a háznál, a gyerek érdeklődve figyelte, maga is próbálgatott varrni. Kiderült, hogy jó ízlése és kitűnő kézügyessége van. „Ezt a gyereket taníttatni kellene” – jegyezte meg Kereszturyné, s evvel el is dön-

tötte a fiú sorsát. Szita József nemcsak híres és kiváló női szabó lett, hanem kalandos volt a sorsa is. 1922 és 1926 között Párizsban tanulta a mesterséget, különböző francia szaktanfolyamokon. 1926-ban került Berlinbe, 1930-ban New Yorkba, 1933-tól Németországban élt, Kölnben, majd véglegesen Münchenben telepedett le. Közben hol hazajárt, hol a világot járta. A történelem viharai őt is többször megtépázták: itthon, mert itt is volt a Belvárosban neves szalonja, ahol főleg a művészvilág hölgyeinek dolgozott – kétszer is tönkrement, mert mindenét elvették, de mindig újra talpra állt. Levelezése főleg azért érdekes, mert gyerekkori pajtása példáját, útmutatásait követve igyekezett mindig művelni magát: múzeumokba, képtárakba, színházba, hangversenyekre járt, sokat olvasott, és ilyen élményeiről színesen és hosszan számolt be mindenhol, ahol csak megfordult. Amellett levelei sokszor önvallomás jellegűek. Az is látszik belőlük, hogy nyitott szemmel járta a világot, több lett, mint jó mesterember, aki csak szakmáját műveli. Végakarata szerint halála után ólomkoporsóban hazahozták, faluja temetőjében találta meg a végső nyugalmat. Keresztury Dezső búcsúztatta, és *Hazatért* című versében (*Pásztor, Magvető, Bp., 1982*) állított neki emléket. Mivel külföldön halt meg, család nélkül, hagyatékának nem volt igazi, hozzáértő gondozója. Itthon rokonait csak anyagi javai érdekelték. Így veszték el azok a levelek is, amelyeket Keresztury Dezső írt neki, pedig ebben az esetben is igen érdekes lenne a levélpárosok összeállítása.

Érdekesek és a szerző gazdag tevékenységére vonatkozóan forrásértékűek bizonyos kiadói vagy kiadásokkal kapcsolatos levelek is, de a különböző magyar vagy külföldi kulturális intézményekkel folytatott levelezés is.

Nem elhanyagolható része a fondnak számos közérdekű, vagy a fondalapító személyére, működésére vonatkozó *újságkivágat* sem, mint amilyenekről miniszteri korszakáról szólva már írtam. Az ilyen kivágatok, megőrzött *műsorlapok, meghívók* stb. nagy része – külön keresés nélkül, amire sok esetben sor sem kerülne, mert a kutató nem is tud létezésükről, illetve az eseményről, amelyről tudósítanak – kiegészíti a szerzőre vonatkozó ismereteinket, segít a feltáró munkában – egyszerűen: kor- és eseményfelidéző értéke van.

Fond a fondban

Ennek tekinthető Keresztury Dezsőné, Seiber Mária hagyatéka, amely férje irataival együtt került a Széchényi Könyvtár Kézirattárába. Gyermekkorától kezdve vannak itt igen különféle írásos, rajzos, fényképes emlékek, névjegyek, levélpapírok, monogramok, iskolai illetve zeneakadémiai bizo-

nyítványok, a fiatal lány táncrendjei, és főleg gazdag családi és baráti levelezése. Levelezőpartnerei nemcsak barátnők és rokonok voltak, hanem meg lehetőszen sok neves ember, főleg muzsikuskok.

De a kéziratos anyag tanúsítja, hogy Kereszturyné részt vett férje munkásságában is: például készítettek közösen műfordítást (Maeterlinck: *Pelléas és Melisande*), de voltak önálló műfordításai is. Egy darabig az Arany János kritikai kiadáson is dolgozott. Ifjúkori zenei fellépéseiről műsorlapok adnak hírt. Berliini munkásságát – ő is tanított magyar nyelvet a Berlitz-iskolában – hozzá írt levelek bizonyítják.

Már volt szó róla, de nem tartom szükségtelennek újra megemlíteni, hogy a 177. fond gondos és gazdag „kiváogat-gyűjteménye”, amely annyi hasznos értesüléshez segíti a kutatást, kizárólag az ő érdeme. A legtöbb esetben pontosan keltezte is kivágatait.

Kerültek a fondba *mások művei* is. Általában gépiratos másolatok, de értékes kéziratok is, különnyomatok, sőt rajz- és kottaanyag is baráti művészeketől. Ezek esetenként nem különültek el a levelezéstől, amelyben a címzett birtokába jutottak: a São Paulóban élt Mágori-Vargha Béla festőművész például terjedelmes, mérhetetlen honvággyról árulkodó leveleiben többször is küldött eredeti rajzokat, nem is keveset. (Munkásságával több éve foglalkozik egy művészettörténész kutató, akinek kitűnő forrásanyaga ez a levéláradat, amelybe Keresztury Dezső külön engedélyével betekinthez.)

Vannak itt egyelőre bizalmasan kezelendő – egy esetben lepecsételt borítékba zárt – íráskok is más személyektől, akik Kereszturyra bízták megőrzendőiket. Ezek – megjelölt határidejük letelte után – a jövő kutatóira várnak.

Egyébként a fond-képző engedélyével már többen használhatták a 177. fond anyagát munkájukhoz. Már említettem a kandidátusi értekezést, amelynek Keresztury Dezső miniszteri korszaka volt a témája. Németh László egyik leánya is bőséges anyagot talált itt édesapja levelezésének kiadásához. Készülőben van egy újabb feldolgozás Kodály Zoltánról, amelyhez szintén gazdag forrásanyaggal járul hozzá a fond. De nélkülözhetetlen kútfő a hamarosan elkészülő Babits kritikai kiadás elkészítéséhez is, hiszen szó volt már Keresztury Dezső szerepéről a Babits-hagyaték megszerzésével, Babits rehabilitálásával kapcsolatban, de őriz a fond Babits-leveleket is.

Túlzás nélkül állítható, hogy ez a gazdag – és még egyre gazdagodó – szerteágazó irodalmi fond élettörténeteket is rejt magában, nemcsak a kilencvenéves Keresztury Dezsőét, azaz alapítójáét, hanem számos más szereplőét is, részben vagy egészben, akik köréhez tartoztak vagy tartoznak.